

SADRŽAJ

UVOD	7
O RELEVANTNOSTI ISTORIJE	13
OD ROŽE DO ROŽE	23
I. Kafanski slučaj iz 1912. godine	23
II. Nova Crnja, gostionica Marije Kočiš, 22. decembar 1946 – obraci pesama i obrasci življenja	27
III. Šandor Roža i jedno od suđenja <i>Simposionu</i>	34
INTERNIRANJA, KUĆNE PREMETAČINE	51
I. Kućne premetačine za vreme Prvog svetskog rata i njihovi rezultati	53
II. Interniranje, beleška iz 1951. godine	62
TRI BEČKEREČKE PRIČE	69
I. Cicane haljine i sudbine	69
II. Zokne na lusteru, životi o koncu	91
III. Dosije Frajnd-Barat	111
BANATSKE PRIČE – IZ PRVIH POSLERATNIH GODINA	129
I. Jedan preuranjeni pokušaj obaranja sovjetske vlasti u Mađarskoj	129
II. „Priklučenija” Ištvana Bakaija s raznim vojskama	139
III. Postoji li prozor kroz koji se može pucati?	150
KO JE MAĐAR?	169
I. Postoje manjinska prava, ali... ..	169
II. Slučaj Arpada Bakše – kleveta putem štampe	181

KO NIJE NEMAC?	201
I. Uvod sa Gebelsom, antifašizmom i Sentelekijem	201
II. Zar je čika Miši Aufzac doista bio Namac?	214
III. Slučaj Bele Grolshamera	228
PISMA, SLIKE, SAŽECI, POREĐANI KAO	
U VITRINI	241
I. Al' je žut ovaj put	241
II. Otpust iz državljanstva i iz prošlosti	246
RAZVODI, MALTENE RAZVODI I TOBOŽNJE	
BRAKORAZVODNE PARNICE	259
I. Jedan maltene razvod	259
II. Razvodi i tobožnji razvodi u vihoru Drugog svetskog rata	265
III. Jedan muškarac koji je u kafane zalazio veoma retko i to uvek samo u interesu naroda	302

UVOD

U prozi čovek obično vrluda između misli, asocijacija, uspomena, i sve se to najčešće prepliće oko neke priče i nekoliko njenih protagonista. U više knjiga naišao sam već na onu opreznu uvodnu rečenicu, da je priča koja sledi izmišljena, da su njeni junaci takođe izmišljeni, i da je svaka sličnost sa stvarnošću slučajna. Na početku ove knjige bih rekao obratno. Tekstovi koji slede temelje se na stvarnim događajima i njihovi junaci su stvarne ličnosti.

Priče potiču iz arhive porodične advokatske kancelarije.

Za pisaćim stolom sedi moj otac Jožef Varadi (József Várady), prazna stolica pored njega pripada čika Getlu, o kome će kasnije još biti reči.

Moj deda je 1893. otvorio advokatsku kancelariju u Velikom Bečkereku. Ova varoš je tada bila na teritoriji Austrougarske

monarhije. Kasnije se našla u sastavu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a zatim se zemlja kojoj je pripadala, zvala Jugoslavija. Za vreme Drugog svetskog rata gradić je bio pod nemačkom vlašću. Usledila je federativno-narodna, pa socijalističko-federativna, te savezna republika Jugoslavija. Potom se zemlja naglo skupila, i dobila novo ime: Srbija i Crna Gora. Ali, ne zadugo, danas se zove Srbija. I sama varoš promenila je nekoliko imena: Nađbečkerek, zatim Veliki Bečkerek, potom Petrovgrad, za vreme nemačke okupacije Grosbečkerek, a posle Drugog svetskog rata Zrenjanin. Danas – paralelno sa Zrenjaninom, u službenoj upotrebi je i Nađbečkerek. Njegovi žitelji (i ne samo Mađari) često ga zovu, jednostavno, Bečkerek.

Nisam morao da proveravam koje je godine kancelarija osnovana. Nije to bilo teško zapamtiti, jer je ta godina svojevremeno svakodnevno bila pred našim očima. U kamenu kocku u podnožju šest stepenika koji su vodili u kancelariju bilo je uklesano: VÁRADY IMRE i, ispod toga: 1893. Ušavši kroz kapiju, posetilac bi se našao u prostranom, lučno zasvođenom, žutim keramičkim ciglicama popločanom ajnfortu – nekad su tu ulazila i zaprežna kola. Taj kolski ulaz vodio je prema dvorištu. Pre dvorišta, s leve strane bila su podrumaska vrata, a uz njih i jedna šira, dvokrilna vrata. Iza tih vrata nalazile su se bele kamene kocke s uklesanim dedinim prezimenom, imenom i datumom, iza njih je sledilo šest stepenica i, potom, kancelarijska čekaonica. Kad su se moji roditelji početkom osamdesetih godina iselili iz ove kuće, otac je dao premestiti ove kamene kocke u novu kuću. One su od tada bile vidljive samo u časovima velikog spremanja, jer su inače bile pokrivenе otiračem. Dve poslednje cifre su već izbledele, pohabale. Čitko je još samo dedino ime, VÁRADY IMRE i, ispod njega: 18...

Naravno, nije ništa neobično uklesati u kamen datum jednog početka. Viđao sam to i u drugim advokatskim kancelarijama, a i u slučaju drugih profesija. Tek kasnije bi se ispostavilo, da li te kamene kocke ukazuju na značaj, na uvažavanje struke, ili su samo izraz nekakve prpošnosti. Ali nije baš uobičajeno, i gotovo da i nema za to primera (bar ne u Banatu i u Bačkoj), da su u nekoj advokatskoj kancelariji i posle više od sto godina sačuvana sva akta. Više desetina hiljada. Od početka rada te kan-

celarije bilo je nekoliko ratova, dramatičnih smena vlasti i režima, a menjali su se i službeni jezici. Ovakve prekretnice brišu uspomene, sećanja, ne samo iz privatnih stanova i privatnih kancelarija, već ponekad i iz zvaničnih arhiva. Tome što su sva akta sačuvana, svakako je doprinela i činjenica da se od 1893. godine u porodici kontinuirano održala, te se i danas nastavlja advokatska profesija. Ni selidaba nije bilo, izuzev one s početka osamdesetih godina, ali ni ona nije obavljena na brzinu, u trku. Na mestu stare kuće planirana je trasa auto-puta, zbog toga je trebalo srušiti kuću, ali se rušenje otezalo više godina, bilo je dovoljno vremena da se premesti i arhiva; i te godine već/još nisu bile ratne godine.

Opstanku ove advokatske arhive pridonelo je i to što Bečkerek nije neki velegrad. Više je mesta u njemu. Ostaju nekadašnje štale, a potom i garaže u koje se mogu smestiti papiri. A treba imati na umu i okolnost da su se i deda, i otac, držali strogog pravila „da se ništa ne sme baciti” – i tog pravila su se, mada često nevoljno, držale i moja baka, i moja mati.

Za ovu arhivu sam, naravno, oduvek znao, ona je bila pred mojim očima, ali nisam ništa iz nje uzimao u ruke. Nije isto kad čovek nešto samo vidi, ili kad nešto i primećuje. Kad sam neko kraće vreme i sam radio u kancelariji, bavio sam se novim predmetima. Posle svega šest meseci preselio sam se u Novi Sad, s jedne strane zbog toga što sam na univerzitetu konkurisao za mesto asistenta, a s druge, imao sam i književne ambicije. Priključio sam se redakciji tada osnovanog časopisa *Uj Simposion*, u jednom periodu bio sam i njegov odgovorni urednik. A potom je usledila pravnička karijera koja me je odvela i u druge zemlje, i na druge kontinente.

Kad je pre tri godine bečkerečka porodična kuća ostala prazna, suočio sam se s okolnošću da je pravilo „ništa ne baciti”, kojeg su se ukućani držali više od jednog stoleća – zapravo samo neka vrsta odlaganja. Trebalo je polako preduzeti nešto s tim papirima. To što je svako dalje odlaganje postalo neodrživo, navelo me je da pogledam, da pročitam ova akta, te naposletku i na to, da pišem.

Svakodnevice istorije pokazuju podnesci, presude, poruke ispisane na poledini vizitkarte prokrijumčarene iz koncentraci-

onog logora, pisma klijenata u kojima ukratko izlažu svoje sudbine, kićeni račun trgovca ogrevom i drvenom građom sa dvo-cifrenim brojem telefona, zapisnici pretresa stanova, kuća, popisi zaplenjene odeće, pismo iz radnog logora s molbom da ga otac hitno prosledi nekome koga već nije bilo, zabranjeni broj školskog lista koji su pisali, uređivali i umnožavali srednjoškolci. U ovim spisima smenjuju se i jezici: mađarski, srpski, nemački. U Bečkereku je dugi niz godina postojala mađarska, srpska i nemačka zajednica, i većina njegovih žitelja je manje-više i govorila sva tri jezika. Priče su vezane uglavnom za Bečkerek, mada neke njihove niti vode i u druge gradove, druge zemlje.

Čitajući jedne za drugim ove sudske spise, često se ispostavlja da se u ovim svetovima koji se smenjuju i, pri tome, jedan drugog i poriču, zapravo nastavljaju iste šeme ponašanja. (Inače, to što se novo često meša sa starim, veoma precizno osećaju one bečkerečke porodice u kojima su se tri generacije rodile u istoj kući, ali u različitim državama.) Primera radi, poređao sam jedne pored drugih spise tri različita predmeta i vidim, na primer, na kakvim talasima raspoloženja počiva, kakve oslonce traži optužba uznemiravanja javnosti 1912. godine, kad je moj deda branio Srbe koji su u jednoj bečkerečkoj kafani naručivali srpske pesme; zatim, 1946. godine, kad je otac branio Mađare koji su u nekoj seoskoj birtiji nadomak Bečkereka lumpovali pevajući mađarske pesme; a potom, 1971. godine, kad sam sâm branio *Uj Simposion*, a optužba je glasila da humoreska Šandora Rože izaziva uznemirenje javnosti.

Na činjenicama ustanovljenim u spisima nisam ništa menjao. (Zapravo, nisam se ni našao u iskušenju da bilo šta menjam.) To bi pokvarilo radost otkrića. Čitam, na primer, kako jedna Mađarica, s nemačkim prezimenom, nastoji dokazati da nije Nemica (i, sledstveno tome, da se na nju ne odnose uredbe donete krajem 1944. godine koje nalažu zaplenu nemačke imovine). Među sakupljenim dokazima, uredno složenim u ovom dosijeu, nalazi se i rukom pisana izjava Đerđa Šitea da je dotična žena za vreme nemačke okupacije pazarila u njegovoj bakalnici. Bio bi greh u ovoj priči bilo šta menjati. Zanimljiva su i moguća objašnjenja ovog slučaja. Radilo se o tome, da su za

vreme nemačke okupacije građani nemačke nacionalnosti imali posebne privilegije u snabdevanju. Ove povlastice se nisu odnosile na bakalnicu Đerđa Šitea; dakle, onaj ko je kod njega pazario, morao je biti srpske ili mađarske (a ne nemačke) nacionalnosti. Vredi ostati pri činjenicama i zbog toga, jer i stvarnost navodi na zapažanja, na asocijacije, utiče na tokove misli, bar u meri u kojoj to čini i fikcija.

Svoju zbirku tekstova *O koristi i štetnosti sećanja* Cvetan Todorov počinje tekstom pod naslovom „Ugroženo sećanje”. A prva rečenica tog teksta glasi: „Totalitarni režimi 20. veka ukazali su na to da postoji jedna opasnost o kojoj pre ovih režima niko nije ništa znao: brisanje sećanja.” Todorov piše da se i zapadnim demokratijama može zameriti na tome što doprinose pražnjenju memorije: „Pošto smo primorani da u što bržem tempu trošimo informacije, izloženi smo i njihovom ubrzanom nestanku.”

Ovome bih, iz vlastitog iskustva, dodao još toliko da na sećanje utiče i to što postoje zajednice, kulture, jezici u dolasku, u nadiranjju, i zajednice, kulture, jezici u odlasku. Na poprištima događaja, uzbudljivih, važnih za određene zajednice, ponekad nestaju nosioci sećanja. U takvim situacijama još znamo ko je dobio ovaj ili onaj svetski rat, ali ne i to, šta se zaista dešavalo. Ostaju samo trijumfalne kapije. Otprilike onako kao što su u Bečkereku na nekoliko mesta pregradili, zajazili reku Begej: planirali su veštačka jezera u gradu. Umesto veštačkih jezera nastale su prirodne baruštine. Ispod jednog mosta nema čak ni baruštine. Most se pruža iznad isušene, ispucane zemlje.

U spisima o kojima pišem, Begej je još prisutan.

Pre nekog vremena iznad ulaza jednog beogradskog bioskopa koji sam često posećivao za vreme studentskih dana, video sam sledeći natpis: „ZATVORENO – DOĐITE JUČE”. Mislim da je to ono što pokušavam.